

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 545

Title Hasina Vatti

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 545 Subject: Grammar

Title: Kāśikā vṛitti

Author: Vāmana Scribe: —

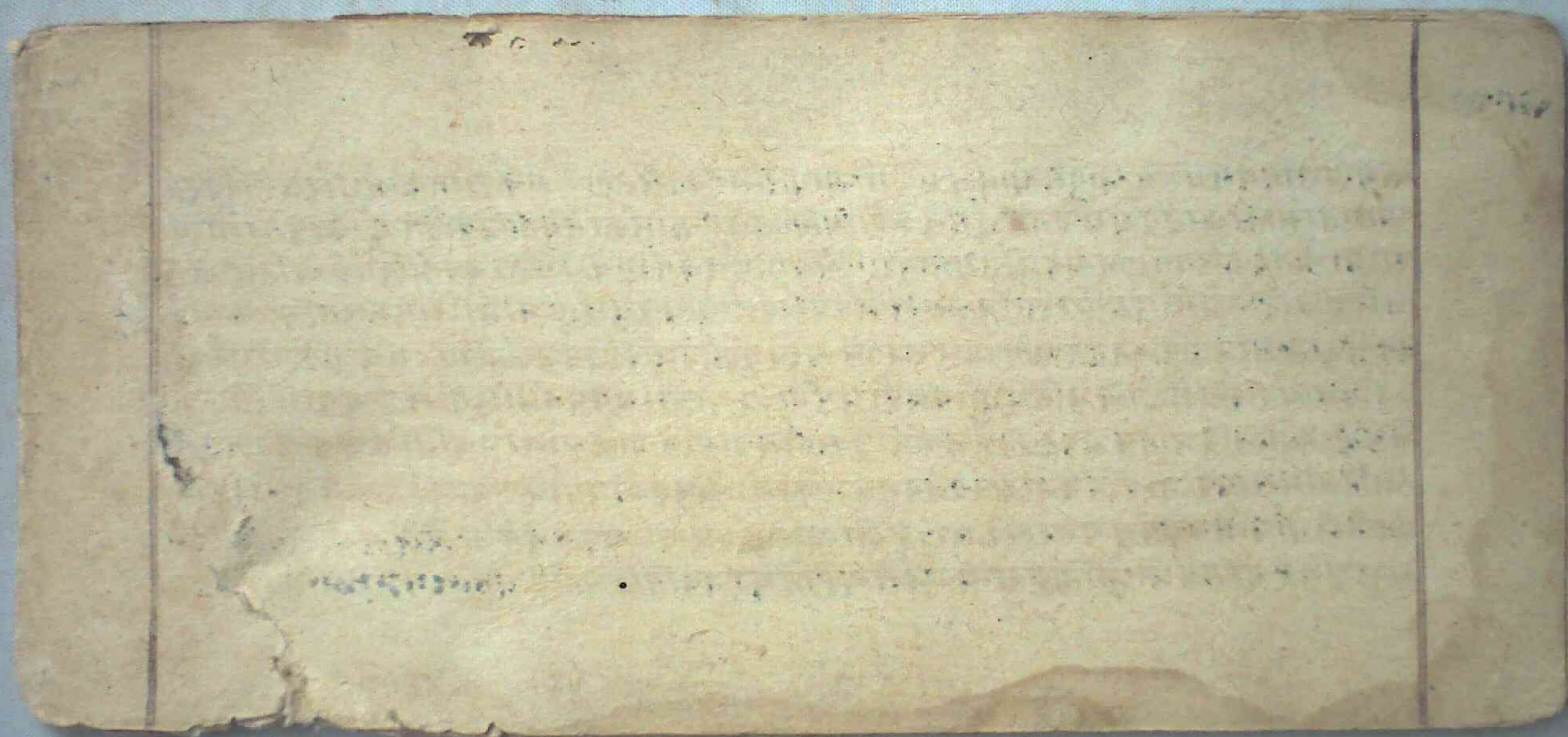
Date of the work: — Date of the Ms.: VS. 3988

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 9.3" by 4.2" Extent: 59 to 77 fol.

Language: Sanskrit Script: Devanagari

Remarks: —

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॥ आकशरादेकासंज्ञा ॥ १ ॥ कजाराः कर्मधारय इति वक्ष्यति
 आगतस्मात्त्रादवधेयं हितं धर्मनुक्रमिष्यामः । तत्र एकासंज्ञा नवतीति वेदितव्यं । का पुनरसौ । या
 पाया अनवकाशाव । अन्यत्र संज्ञा समावेशा । नियमायं च वनं । एकैव संज्ञा नवतीति ॥ वक्ष्यति ॥ इत्थं च
 निदि । विदि । संयोगे गुरु । शिस्तानि । संयोगपरस्य हस्वस्य लघुसंज्ञा प्राप्नोति । गुरुसंज्ञा च । एकासंज्ञेति
 वचनाद्गुरुसंज्ञा नवति । अतस्तत् । अरक्षत् । स च ह्यधुनैष विधिर्न नवति ॥ ॥ विप्रतिषेधे परं कार्यं ॥
 ॥ ॥ उत्पन्नविरोधो विप्रतिषेधः । यत्र द्वौ प्रसंगौ अन्यायौ । युगपत्प्राप्नुतः । स तुल्यवत्विरोधो विप्र
 तिषेधः । तस्मिन् विप्रतिषेधे परं कार्यं नवति । उस्मात्पवादनित्यानित्यांतरं । वहिरंगेषु तुल्यवत्त्वाना
 स्तानि नामसंयोगस्य विषयो बलवत्तैव तत्र न क्तिव्यं । अप्रवृत्तौ पर्यायेण वा प्रवृत्तौ वचनमारभ्यत ॥
 अतो दीर्घो यजि । सुपिवेत्यस्य विकाराः । वृक्षाभ्यां । पुक्षाभ्यां । बहुवचने कल्पे हित्यस्यावकाशः । वृक्षेषु
 वृक्षेषु ॥ इहोत्तमं प्राप्नोति वृक्षेभ्यः । अस्तेभ्य इति परं नवति विप्रतिषेधेन ॥ ३ ॥ प्रस्मरव्यो नदी ॥

इव वृक्षः ॥ अविनाक्तिको निर्देशः । स्त्रियमावख्याते इति स्मरव्यो ॥ मूलविभुजादिर्दर्शनात्कः प्रययः ।
 इकारान्तं मकारान्तं स्मरव्यं राक्षसं नदीसंज्ञं नवति । इकारान्तं । कुमारः । गौरः । शङ्करः । वी । नदी ।
 इकारान्तं ब्रह्मवन्धः । यवाणः । पुट्टनिकि । मात्रे । दुहित्रे । स्मरव्यावितिकि । ग्रामाणां । सेनानां । खलुः ।
 आख्याय हणकि । राक्षस्ये स्त्रीत्ववयथा स्याति । पदान्तरघोते मान्नत् । ग्रामाण्ये स्त्राय । खलुः ।
 ये नदी प्रदेशः । आनेन घातयेवमादयः ॥ ४ ॥ ॥ नेयदुःखं स्नानावस्त्रा ॥ ॥ शर्वणातिप्रसक्तं
 नदीसंज्ञा अनेन प्रतिषिध्यते । स्थितिः । स्नानं । इयदुःखं । स्नानमनयो गिति इव दुःखं स्नानोत्तैषु
 नदीसंज्ञेन नवति । स्त्रीराष्ट्रवर्ज्यित्वा । हे आः । हे नृः । अस्त्राति किं । हे स्त्री ॥ ५ ॥ ॥ वामि ॥ ॥
 शर्वणनित्ये प्रतिषेधे प्राप्ते आमिविकल्पः क्रियते । इव दुःखं स्नानोत्तैषु आपि पातः । वानदीसंज्ञेन नवति ।
 श्रिया । श्रीणां । नृवां । नृणां । अस्त्रीत्येव । स्त्रीणां । ६ ॥ ॥ इति हस्वस्य ॥ ॥ दीर्घस्य संज्ञा विदि
 ता हस्वस्य न प्राप्नोति । इयदुःखं । स्नानयोः । प्रतिषिद्धात् । तस्मिन् इति वा विधीयते । इति पातः

का अ३ पा४

६१

आख्याः पठन्ति। परसंज्ञा मंतग्रहणमनसंज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदंतविधेः प्रतिषेधार्थे गोशवा
ह्यणीतरा परप्रदेशाः। परस्य पराहित्ये वमादयः॥३५॥ ॥न. व्य॥ ॥ क इति क्त्वा क्त्वा क्त्वा क्त्वा क्त्वा क्त्वा
न्यग्रहणं। नांतशब्द रूपं परतः। परसंज्ञं नवति। क्वच राज्ञायति। क्वच वम्मयिते। क्वच राज्ञायते। सि
द्धे सत्पारंभो नियमाय। नांतमेव कोप रतः। परसंज्ञं नवति। नायत। वाच्यति। श्रुयति। ॥३६॥ ॥सित्ति॥
॥यचिन्नमिति वक्ष्यति। तस्याऽयं पुरस्तादप्यकर्षः। सिति प्रत्यये परतः। सर्वं परसंज्ञं नवति। नव
तष्टकृतसो॥ नवदीयः। क्वच राज्ञायति। क्वच वम्मयिते। क्वच राज्ञायते। ॥३७॥ ॥स्वादिष्वसर्व
नामस्तु नवे॥ ॥स्वादिष्विति सुशब्दादं क्वच वनादारन्य आकयः प्रत्ययागृह्यते स्वादिषु प्रत्ययेषु
परतः। सर्वनामस्तु नवर्जितेषु सर्वं परसंज्ञं नवति। राज्ञ्यां। राज्ञिः। राज्ञत्वं। राज्ञता। राज्ञतः। राज्ञ
तमः। असर्वनाम स्तु नवर्जिते। राज्ञानौ। राज्ञानः॥३८॥ ॥यचिन्नम्॥ ॥स्वादिष्वसर्वनाम ३
सति वर्तते। सर्वेण परसंज्ञायां प्राप्तायां तदपवादो न संज्ञाविधायते। यकारादावतादौ वस्वादौ

यति ३

सर्वनामवर्जितेष्वप्ये परतः। सर्वं न संज्ञं नवति। यकारादौ। गार्ग्यः। वास्यः। अजहौ। दाहि। आहि। ॥
न नोऽंगिरामनुषां वत्पुपसंखानं। न न इव न न स्वतः। अंगिरा इव। अंगिरा स्वतः। मनुर्वि मनु स्वतः। ॥ व
षाद स्वस्वयोः। वत्सेत वत्स्वयोः परतः। न संज्ञं नवति। वषात्वे सु। वषात्वे सु। न प्रदेशाः। न स्पेत्से वमादयः॥
॥३९॥ ॥तसौ मत्वये॥ ॥ममिति वर्तते॥ तकारांतं सकारांतं शब्दस्य मत्वये प्रत्यये परतो न संज्ञं न
वति॥ उद्वित्वात्तयोः। विद्यत्वात्तयोः। सकारांतं। पयस्वी। यशस्वी। तस्मादिति किम्। तस्मात्तान्
ग्रामः॥४०॥ ॥अपस्मादीनि उदसि॥ ॥अपस्मादीनि शब्दरूपाणि उदसि विषये साक्षात् नव
ति। नयदसंज्ञाधिकारे विधानांतेन मुत्वेन साधुत्वमयस्मयादीनां विधायते। अपस्मयवर्मा॥ अ
यस्मयानि पात्राणि क्वचिदुत्तयमपि नवति। समुद्युता स कृत्वा गणे न परत्वात् कुत्वं। नत्वात्
जस्त्वं न नवति। उदसाति किं॥ अयो मयं वर्म॥४१॥ ॥वहुषु बहुषु वनं॥ ॥आप्रानि प्रतिकृते
स्वादयः। वस्यति वादयति। सामान्येन बहुवचनं विहितं। तस्यानेन बहुवचनं स्यात्वाच्यत्वं विधायते॥

का अ३ पा४

६२

वक्रवक्रवचनं नवति ॥ वक्रत्वमस्य वाच्यं नवतीत्यर्थः ॥ कर्मादयोऽप्यपरे विभक्त्यानां वाचास्तदीये वक्र-
त्वे वक्रवचनं ॥ कर्मादिषु वक्रवचनमिति त्वर्थः ॥ ब्राह्मणाः पवन्ति ॥ यत्र वसं व्यासं नवति ॥ तत्रायमु-
पदेशः ॥ अयमेत्यस्मिन् ॥ संख्येऽप्यसामान्यविहिताः ॥ स्वादयो विघ्नत एव ॥ २२ ॥ ॥ द्वौ कयोर्द्विवचन-
कवचने ॥ ॥ द्वित्वैकत्वयोरर्थयोर्द्विवचनैकवचने नवति ॥ एतदपि सामान्यविहितयोर्द्विवचनैक-
वचनयोरर्थानिधानं ॥ द्वित्वे द्विवचनं नवति ॥ एकत्वे एकवचनं नवति ॥ ब्राह्मणोपवतः ब्राह्मणाः प-
वन्ति ॥ २३ ॥ ॥ कारकं ॥ ॥ विशेषणमपादानादिसंज्ञाविषयमभिक्रियते कारकस्य अधिकारो वे-
दितव्यः ॥ यद्विदुर्धर्ममुक्तामिष्यामः ॥ कारकस्येवं तद्देहितव्यं कारकराष्ट्रनिमित्तपर्यायः का-
रकहेतुरित्यनयोऽंतरं ॥ कस्य हेतुः क्रियायाः ॥ वस्यति ॥ ध्रुवमपायेपादानं ॥ ग्रामादागच्छति ॥ पर्वता-
दवरोहति ॥ कारक इति किं ॥ वृक्षस्य पार्श्वं पतति ॥ कुशस्य पिंडाः पतन्ति ॥ २४ ॥ ॥ अकथं संख ॥ ४
॥ ॥ अकथितं वकारकं कर्मसंज्ञं नवति ॥ माणवकं पञ्चमं धृति ॥ कारक इति किं ॥ माणव

वकस्यपि तरं पञ्चमं धृति ॥ कारकसंज्ञं शब्दनेषु ॥ वातेनैव विशेषणे नववहारो विज्ञापते ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ ॥ ध्रुवमपायेपादानं ॥ २५ ॥ ॥ ध्रुवयदपाययुक्तं अपाये साध्येयदवधि-रतं ॥ तत्कारक-
मपादानसंज्ञं नवति ॥ ग्रामादागच्छति ॥ पर्वतादवरोहति ॥ सार्धादीनोरथात्यति ॥ जुष्टसावित्रम-
प्रमाहर्त्यानामुपसंख्यानं ॥ अधमज्जिपुपते ॥ अधर्माद्विरमति ॥ धर्मात्प्रमाद्यति ॥ अपादान-
प्रदेशः ॥ अपादाने पञ्चमं त्वेवमाह ॥ २६ ॥ ॥ तीत्रार्थानां नयहेतुः ॥ २५ ॥ विनेत्यर्थानां वे-
त्रायत्यर्थानां च धातूनां प्रयोगे नयहेतुर्न तत्कारकमपादानसंज्ञं नवति ॥ चोरेभ्यो विनेति ॥
चोरेभ्यो विनेति ॥ आयत्यर्थानां चोरेभ्यो विनेति ॥ चोरेभ्यो विनेति ॥ नयहेतुरिति किं ॥ अरण्ये
विनेति ॥ २७ ॥ ॥ पराजये सोढ ॥ २४ ॥ पराजयं स्पष्टयते ॥ प्रयोगे सोढो योर्थः ॥ सोढुं न शक्यते ॥
तत्कारकपादानसंज्ञं नवति ॥ अध्यायनात्पराजयते ॥ असोढ इति किं ॥ यान् पराजयते ॥ २८ ॥
वारणार्था नामास्मिन् ॥ २७ ॥ वारणार्थानां धातूनां प्रयोगे यदस्मिन् योर्थः तत्कारक

६३

मपादानसंज्ञं नवति। प्रवृत्तिविधातो वारणं। यवेन्योगांवारयति। यवेन्योगांनिवर्त्तयति। इति
इति किं॥ यवेन्योगांवारयति हेतुः॥ ३५॥ ॥ अर्द्धोपेन दर्शनमिति॥ २५॥ वयधानमंतर्हि अंतर्हि
निमित्तं येनादर्शनं प्राप्नोति नवति। तत्कारकमपादानसंज्ञं नवति। उपाध्यायादंतर्हि नवति। उपाध्या
यानि लायते। मामाधुपाध्यायो ज्ञासीति निलायते। अंतर्ह्यिति किं। चोरा न हि दृष्टते। रत्न
तिग्रहणं किं॥ अदर्शने बाधां सत्यां सत्यपि दर्शने यथा स्यात्॥ ३६॥ ॥ आख्यातोपयोगे॥ २५॥
आख्याता प्रतिपादयिता उपयोगो नियमपूर्वकविद्याग्रहणं उपयोगे साधयेय आख्याता तत्
कारकमपादानसंज्ञं नवति। उपाध्यायादधीते। उपाध्यायादागमयति। उपयोग इति किं।
नटस्य शृणोति॥ ३७॥ ॥ अनिकर्तुः प्रकृतिः॥ ३०॥ जने कर्ता अनिकर्ता। तस्य स्य जन्मन कर्ता।
तापमानस्तस्य या प्रकृतिः। कारणं हेतुः। तदपादानसंज्ञं नवति। शृंगाद्वरो ज्ञायते। गोमपादुषि
को ज्ञायते॥ ३८॥ ॥ नवः प्रनवः॥ ३९॥ कर्तुरिति वर्तते। नवमं नः। प्रनव तस्मादिति प्रनवः।

अकर्तुः प्रनवो यस्तत्कारकमपादानसंज्ञं नवति। हिमवतो गंगा प्रनवति। काश्मीरे नो विस्तृता प्रनवति।
प्रथमं उपलब्ध इत्यर्थः॥ ३३॥ ॥ कर्मणा यमनि प्रैति ससंप्रदानं॥ ३४॥ कर्मणा करणं नृतेन कर्ता यम
नि प्रैति तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं नवति। अचर्यसंज्ञा विज्ञानादहंति कर्मणेति विज्ञायते। उपाध्या
याय गां ददाति। माणवकाय निज्ञां ददाति। क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यं क्रियायाऽपि यमनि प्रैति ससं
प्रदानं। आद्याय विगर्हते। युद्धाय स न दत्ते। पश्यं शोते। संप्रदानप्रदेशः। वक्तुः संप्रदान इत्येव
माह्वः। कर्मणाः करणसंज्ञा वक्तव्या। संप्रदानस्य कर्मसंज्ञा। पश्यं न रुद्रं यत्नते। पश्यं न रुद्रा पश्यं दत्ते।
त्यर्थः॥ ३५॥ ॥ रुद्रार्थानां प्रीयमाणं॥ ३६॥ रुद्रिना समानार्थं रुद्रार्थः। अन्यकर्तृकोऽनिलायो
रुद्रिः। रुद्रार्थानां प्रीयमाणो योऽर्थः। तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं नवति। देवदत्तापरोक्ते मोदकः।
देवदत्ताय स्वदत्ते स पः। देवदत्ताय निनाय स्य मोदकः। कर्ता प्रीयमाण इति किं। देवदत्तापरोक्ते मो
दकः पृथि॥ ३७॥ ॥ अक्षयकुड्मस्तथापाज्ञीपमानः॥ ३८॥ अक्षयकुड्मस्तथापाज्ञीपमानः।

का. आपा.

६५

प्रतिप्रर्व-आह-प्रर्वस्य-मृणोति-रूपगमे-प्रतिज्ञाने-वर्तते। स्या-रूपगम-परेण-प्रपुत्र-स्य-सतो-न-वति।
तत्र-प्रयोक्ताः-प्रर्वस्याः-क्रियायाः-कर्तृ-संप्रदान-सं-सो-न-वति। देव-द-त्राय-ग-प्रति-मृणोति। प्रतिज्ञान-
त-स्य-र्थः॥४३॥ ॥ अनु-प्रति-मृण-॥४४॥ प्रर्वस्य-कर्मे-ति-वर्तते। अनु-प्रर्वस्य-प्रति-प्रर्वस्य-वर्ण-
ते-कारक-प्रर्वस्याः-क्रियायाः-कर्तृ-नृत-संप्रदान-सं-सं-भवति। हो-त्रे-अनु-मृण-नि। हो-ता-प्रश-मं-शं-सं-ति।
तम-न्य-प्रो-सा-ह-य-ति। अनु-गरः-प्रति-गर-इ-ति-हि-शं-सि-उः। प्रो-सा-ह-ने-प्र-वर्तते। हो-त्रे-अनु-मृण-ति
हो-तार-शं-संतं-प्रो-सा-ह-य-ता-म-र्थः॥४३॥ ॥ सा-ध-क-त-मं-करणं॥४४॥ क्रिया-प्र-सि-धौ-य-त्-म-ह-स्यो-प-
इ-कं-वि-व-क्षितं-त-सा-ध-क-त-मं-कारकं-करण-सं-सं-भवति। हो-त्रे-ण-नु-ना-ति। पर-शु-ना-वि-न-ति। तम-ग्र-
ह-ण-किं॥ गं-गा-यां-घो-षः। कृ-पे-ग-र्ग-क-नः॥४५॥ दि-व-क-र्म-वः॥४५॥ प्र-वर्ण-करण-सं-ज्ञा-यां-प्रा-प्ता-यां-
क-र्म-सं-ज्ञा-वि-धा-य-ते। दि-व-सा-ध-क-त-मं-य-त्-कारकं-सं-सं-भवति। व-का-र-त्-करण-सं-सं-वः॥ अ-ज्ञा-न-दी-य- ३
ति। अ-ज्ञे-दी-य-ति॥४५॥ ॥ परि-क्र-य-णे-स-प्र-दान-म-न्य-तर-स्यां॥४६॥ सा-ध-क-त-म-मि-मि-ति-व-र्तते।

कर्म३

प्र-वर्ण-करण-सं-ज्ञा-यां-प्रा-प्ता-यां-सं-प्र-दान-सं-ज्ञा-वि-धा-य-ते। परि-क्र-य-णे-सा-ध-क-त-मं-कारकं-अ-न्य-तर-स्यां-
सं-प्र-दान-सं-सं-भवति। परि-क्र-य-णे-न-य-त-कालं-वे-त-ना-दी-नां-स्वी-क-रणं। ना-सं-निक-क्र-य-ए-व। शता-य-
रि-क्र-तो-नु-ब्र-हि। शते-न-परि-क्र-तो-नु-ब्र-हि। सह-स्रा-य-परि-क्र-तो-नु-ब्र-हि। सह-स्रो-ण-परि-क्र-तो-
नु-ब्र-हि॥४४॥४५॥ अ-धारे-धे-करणं॥४६॥ अ-ध-यि-ते-स्मि-न-क्रिया-इ-ति-आ-धारः-क-र्तृ-क-र्म-
णो-क्रिया-प्र-य-न-त-यो-धार-ण-क्रिया-प्र-ति-य-आ-धार-स्त-कारकं-अ-धिक-रण-सं-सं-भवति। क-र्तृ-अ-
स्ते। क-र्तृ-रो-ते-स्वा-स्यां-प-व-ति। अ-धिक-रण-प्र-देशः। स-स-म-ध-िक-रण-वे-से-व-मा-द-यः॥४५॥ ॥
अ-धि-श-इ-स्वा-सां-क-र्म॥४६॥ प्र-वर्ण-अ-धिक-रण-सं-ज्ञा-यां-प्रा-प्ता-यां-क-र्म-सं-ज्ञा-वि-धा-य-ते। अ-धि-प्र-
व-र्ण-श-इ-स्वा॥ आ-म-इ-त्ये-ते-पा-मा-धारे-य-स्त-कारकं-क-र्म-सं-सं-भवति। आ-म-म-धि-ति-इ-ति। आ-म-म-
धि-रो-ते-आ-म-म-ध्या-स्ते॥४६॥ ॥ अ-ति-नि-वि-श-म्ब॥४७॥ अ-ति-नि-प्र-व-स्य-वि-श-ने-रा-धारे-य-स्त-कारकं-
क-र्म-सं-सं-भवति। आ-म-म-नि-वि-श-ने। क-य-क-या-णे-नि-वि-श-ने। पा-पे-नि-वि-श-ने। पा-पा-सं-ज्ञा-य-स्मि-न-

यस्मिन्ननिनिविशतीति॥ अन्तरस्यामिति वर्तते। परिक्रयणे संप्रदानमन्तरस्यामित्यतः साव्यवस्थि
तन्निनाषाविज्ञायते॥ ४७॥ ॥ उपपद्यते॥ ४८॥ उप-अनु-आहु-अधि-इत्येवंप्रवृत्तवन्तेराधा स२
रोयस्तत्कारकं कर्म संज्ञं नवनिग्राममुपवसति। सेनापवतमुपवसति। ग्राममधिवसति। ग्राम
मावसति। वसेरप्यर्थस्य प्रतिषेधोक्तत्वात्। ग्रामे उपवसति। नो ज्ञाननिवृत्तिं करोतीत्यर्थः॥ ४९॥ ॥
कर्तुं शिषिततमं कर्म॥ ५०॥ कर्तुः क्रियया यदाहुमिष्टतमं तत्कारकं कर्म संज्ञं नवनिग्रामेन पवति॥
कठं करोति। ग्रामं गच्छति। कर्तुरिति किं। माशेभ्यश्च बध्नाति। कर्मणाः इषिताः मायाः न कर्तुः। तम-ग्र
हणं किम्॥ पयसा शोदनं तु क्रे। कर्मेत्युपवर्तने। पुनः कर्मग्रहणं आधारनिवृत्त्यर्थं। आधारस्येव
हि स्यात्। जं हं प्रविशतीति। शोदनं पवति। सत्कृत्यपि बतस्यादि पुनस्यत्। पुनः कर्मग्रहणं कर्तुं
न सिद्धं नवनिग्रामे। कर्मग्रहणं कर्मणा इति। येत्येवमादयः॥ ५१॥ ॥ तयोः पुनः कर्तुं न सिद्धं॥ ५२॥
येन प्रकारेण कर्तुं शिषिततमं क्रियया युज्यते। तेनैव चेत्प्रकारेण यदनीप्सितपुनः नवनिग्रामे तस्य

कर्मसंज्ञाविधीयते। इषिता इत्यसर्वमनीप्सितं द्वेष्यमितरञ्च। विषं न स्तयति। चोरा नृपश्यति।
ग्रामं गच्छन्तुत्तमं नृपस्यति॥ ५०॥ ॥ अकथितं॥ ५१॥ अकथितं न यत्कारकं तत्कर्मसं
ज्ञं नवनिग्रामे। केन कथितं। अपाहानादिनिर्विशेषकथानि। परिगणनं कर्तव्यं। इति या निरुधि प्रोक्तं
निरुधि विज्ञा मुपयोगनिमित्तमश्वविधौ। अविशासिगुणेन वयस्सवते तदकथितं मावर्तितं कर्म
ना। उपयुज्यत इत्युपयोगः। पयः पृच्छति। तस्य निमित्तं गवाहितस्योपयुज्यमानपयः प्रवृत्तिनिमि
त्तस्य गवाहे कर्मसंज्ञाविधीयते। पाणिना कां स्पृश्यान्नां रोधे। पयः पाण्यादिकमपि उपयोगनि
मित्तं तस्य कस्मान्न नवनिग्रामे तदस्ति। विहिताहितत्रकरागसंज्ञा तदर्थमाह। अश्वविधावि
धि। अविशासिगुणेन वयस्सवते। अविशास्योर्गुणमाधनं। प्रधानकर्मकर्मणि कृतं तेन वयस्सवते
यसंबध्यते। तदकथितं मावर्तितं कर्मविना। तदकथितमुक्तं सत्रकारेण। इति गां रोधि पयः। यावि
पौरवां गां यावते। रुधि। ग्रामवरुणादिभ्यः। प्रतिमाणवकं पंथानं घृच्छति निरुधि। पौरवां गां नि

ज्ञते। विज्ञहसं विनोति। फलानि क्रवि। माणवकंधर्ममनुशास्ति ॥ ५१ ॥
 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थं एककर्मकालमाणिकर्तृसिद्धौ ॥ ५२ ॥ अर्थशब्दः प्रत्येकमनि
 संबध्यते। अर्थानां बुद्ध्यानां प्रत्यवसानार्थानां वधात् नानांतराष्ट्रकर्मकालां च अर्थानां
 यः कर्तृसिद्धयंतानां कर्मसंज्ञो न वति। गतिमाणवको ग्रामं। गमयति माणवकं ग्रामं। याति माण
 वको ग्रामं। यापयति माणवकं ग्रामं। गत्यर्थे बुद्धिर्विद्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः। नयति नारदे वदन्। ना
 ययति नारदे वदन्नेन। वहति नारदे वदन्नेन। वाहयति नारदे वदन्नेन। वहते रनिबद्ध कर्तृकस्येति
 वक्तव्यं। इह प्रतिषेधो मोक्षतः। वहति यवान् व लीवद्वा। वाहयति यवान् व लीवद्वा। निति। बुद्धि
 बुध्यते माणवको धर्मो बोधयति। माणवकंधर्मो चेति माणवको धर्मो वेदयति। माणवकंधर्मो प्रत्य
 वसानमन्यवहारः। बुद्धे माणवकओदनं। नो जयति मावकमोदनं। अस्मात्ति माणवकओदनं। आ
 रायति माणवकमोदनं। प्रत्यवसानार्थे बुद्धिः। आदिस्वाधोः प्रतिषेधो वक्तव्यः। अति माणवकओदनं ॥

५२

५२

आदयते माणवकेनौदनं। स्वादयति माणवकं ओदनं। स्वादयते माणवकेन। न होरहिंसार्थस्य प्रतिषेधो
 वक्तव्यः। न सयति पिंडं देवदत्तः। न सति पिंडं देवदत्तनेनेति। अहिंसार्थस्येति किं। न हृषति वलि वर्द्ध। स
 स्पमिति। न सयति वलि वर्द्ध। न सस्पमिति। शब्दकर्मकाणां। अधीते माणवको वेदं। अध्यापयति माण
 वकं वेदं। पठति माणवको वेदं। अकर्मकाणां आस्ते देवदत्तः। आसयति देवदत्तं। नो देवदत्तः। शाय
 यति देवदत्तं। एतेषामिति किं। पचत्योदनं देवदत्तः। पाचयत्योदनं देवदत्तनेनेति। अणयतानां मिति किं।
 गमयति देवदत्तं यज्ञदत्तं तमपाः। प्रयुक्ते गमयति देवदत्तं। यज्ञदत्तनेन विष्णुमित्रः ॥ ५३ ॥ ॥ इकोर
 न्यतस्पां ॥ ५४ ॥ अणिकर्तृसिद्धाविति चरति। हरते करोते आणयंत्योर्यः कर्तृसिद्धयंत्योरन्यतरस्यां क
 र्मसंज्ञो न वति। हरति नारं माणवकं। हारयति नारं माणवकं। माणवकेनेति। वाकरोति कवदेवदत्तः।
 कारयति कटं देवदत्तं। देवदत्तनेनेति वा। अतिवादिदृशो रात्मनेपद उपसर्गान्न अतिवदति गुरुं दे
 वदत्तः। अतिवाहयते गुरुं देवदत्तं। देवदत्तनेनेति वा। पश्यति नृत्पारगज्ञानं। दर्शयते नृत्पारगज्ञानं ॥

माणविकवर्द्ध
 ६५४

का. भा. पा.
६६

शतिर

अकारः ४६

दर्शयते नृत्यैरिति वा ॥ ५३ ॥ ॥ स्वतंत्रं कर्मा ॥ ५४ ॥
स्वतंत्रं प्रधानं नृत्यं च्यते। अगुणी नृत्यः। क्रियाप्रसिद्धौ स्वामंभेन चिब
ह्यते। तत्कारकं कर्तृसंज्ञं न वति। देवदत्तः पति। स्वात्मा पति। कर्तृप्रदेशः। कर्तृकरणयोस्तृतीयस्य
वमादयः ॥ ५४ ॥ ॥ तत्प्रयोजको देवः ॥ ५५ ॥ तद्विधिः अनंतरः। कर्मापरामर्शने। तस्य प्रयोजकः तद्व्यव
त्तकः। निपातनात्मना। स्वतंत्रं प्रयोजकोऽर्थस्तत्कारकं हेतुसंज्ञं न वति। वकारात्कर्तृसंज्ञं वा संज्ञा
समावेशः ॥ ५६ ॥ ॥ अर्वाणं प्रयुक्ते। कारयति हारयति। हेतुव्यतिचो। निमित्तं। कर्तृत्वस्य प्रत्ययेना
च्यते। हेतुप्रदेशः। हेतुमतिवेत्येवमादयः ॥ ५७ ॥ ॥ प्राग्गोचराणि पाताः ॥ ५८ ॥ अधिरात्परत्वं न वस्य
ति ॥ प्रागेतस्मादवर्त्येदित्थं धर्ममुक्तं निष्पाम। निपातसंज्ञास्ते वेदितव्याः। वक्ष्यति ॥ वादयोऽसत्त्वे।
व. वा. ह. अ. ह. प्राप्सवन् संज्ञासमावेशार्थं। गल्फसर्गकर्म प्रवचनाय संज्ञानिः। स ह निपातसंज्ञाविश
ति। रेफोच्चारणमीधरेतो सुनकसुनाविषयमवधिर्माविशति। श. श. रा. द. श. रा. न. मा. न. त. ह. न. मे. ज. त.

परोपितः। समासे च व्ययि। तावो लौकिकं वाति वर्तते ॥ ५९ ॥ ॥ वादयोऽसत्त्वे ॥ ५९ ॥ वा.
संज्ञा न वति। न वे सत्त्वे वर्तते। प्रसज्य प्रतिषेधोप। सत्वमिति श्रुत्युच्यते। के. ड. न. व. वा. ह. अ. व. नि.
एवं। न. न. श. च. न. युगपत्। सपत्। कृपत्। कुवित्। नेत्। वेत्। वए। क्वित्। यत्। न. हा. हंत। वा. की. व.
कि. म. मा. ड. मा. डो. ड. कारो विशेषणार्थः ॥ मा. डि. ड. डिति। इ. ह. न. न. वति। मानवत्। मानविष्पति। न. न.
तावत्। यावत्। त्या. त्वे. चे. रै. ओ. पट. वौषट. स्व हा. वषट. स्वधा. ओ. तथा. हि. हि. स्व. कु. कि.
अय. सु. स्मि. आ. त. उ. न. क. ए. ऐ. ओ. औ. द. ह. उ. न. उ. क. न. वे. नायां. मा. नाया. यथा. यत्.
तत्. कि. म. पु. रा. वे. धा. वे. धा. धि. हा. हि. हे. हे. पा. ट. व्या. ट. आ. हे. उ. ता. हो. हो. अ. हो. नो. अधो.
ननु. म. ये. मि. थ्या. अ. जि. अ. हि. उ. नु. र. ति. इ. व. व. त. वा. त. व. न. व. त. स. म. व. रा. शि. क. हि. क. उ. क. अ. ड. क.
न. हि. क. स. त. अ. त. अ. ह. इ. वा. नो. वे. त. न. वे. त. न. हि. न. न. क. य. उ. त. उ. व. अ. व. अ. व. हा. हे. हे. हो.
आ. हो. शि. क. रा. क. रा. दि. वा. प. य. व. ट. स. ह. आ. नु. प. क. अ. ग. फ. ट. ना. न. क. अ. ये. अ. ये. वा. ट. उ. कु.

धुं. ऊं. आं. ईं. शं. सिं. वै. उपसर्गविनास्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च निपाताः। उपसर्गप्रतिरूपकाः। अस्वरत्रयित्वा
 रप्रतिद्वयं वादिकर्मणि। सुहृन्मनुहृन् च निद्वयमिति चेष्टते। अवउपसर्गात्तद्वनितत्वं न नवति।
 इति तदुर्नयः। इति नयः। उपसर्गादिति एतत्त्वं न नवति। असत्त्वद्वयिकि। पशुवै. पुरुषः। पशुः। पुं. शः। नि
 पातप्रदेशाः स्वरादि निपातमव्ययमित्येवमाहयः। ५६॥ ॥ प्रादयः॥ ५६॥ प्रादयो सत्त्वे निपातसंज्ञा
 नवन्ति। के. पुनः। प्रादयः। प्र। परा। अप। सं। अ. उ। अव। नितं। इत्। धि। आ. इ। नि। अधि। अपि। अति। सु।
 उत। अनि। प्रति। परि। उप। पृथक् योगकरणमुत्तरसंज्ञाविरोधणार्थं। उपसर्गः। क्रियायोग इति वादः।
 नामुपसंज्ञा मानत्। असत्त्वद्वयेव। परा. सेना। ५७॥ ॥ उपसर्गः। क्रियायोगे॥ ५७॥ प्रादयः। क्रियाया
 गे उपसर्गसंज्ञा नवन्ति। प्रणयति। परिणयति। प्रणयकः। परिणयकः। क्रियायोग इति दि.
 स्मादेशात् प्रनायको देशः। मरुच्छस्य बोधसंख्या न कर्तव्यं। मरुच्छि
 दनत्वं तत्त्वेऽप्यवउपसर्गात्तद्वनितत्वं मरुच्छस्योपसंख्यानं।

सर्ग

सं. इति नयः १०

सर्गप्रदेशाः उपसर्गे धो. के. रित्येवमाहयः। ५८॥ ॥ गतिश्च॥ ५८॥ गतिसंज्ञकाश्च प्रादयो नवन्ति॥
 क्रियायोगे प्रकृत्या प्रकृतं यं करोति। योगविज्ञागउत्तरार्थः। उत्तरगति संज्ञैव यथा स्यात्। उपसर्गसंज्ञा
 मानत्। इति स्यादित्यत्रोपसर्गप्रादुर्नयमिति क्वं इति। पृथक् प्रसज्येत। चकारः संज्ञा समावेशार्थः। प्रण
 तमतिपिक्कं। गतिरनन्तर इति स्वरः। उपसर्गादिति एतत्त्वं न नवति। कारिकाशब्दस्योपसंख्यानं
 कारिकाकृत्य। कारिकाकृतं। यत्कारिका करोति। पुनश्च तस्योत्तरं इति गतिसंज्ञैव नवति इति वक्तव्यं॥
 पुनरुत्पत्तं त्वसौ देय गतिर्गताविति निघातो नवति। वनो हितः गतिरनन्तर इति स्वरः। गतिप्रदेशाः
 उ. गति प्रादुर्नयमाहयः। ५९॥ ॥ उ. गति विज्ञावुक्त्वा॥ ५९॥ उ. गति विज्ञावुक्त्वा॥ ५९॥ उ. गति विज्ञावुक्त्वा॥
 यायोगे गतिसंज्ञा नवन्ति॥ च। उ. गतिः। च. त्वसि योगे विधानतस्मात्स्वरप्रादुर्नयमाहयः। नामपि तैरेव योगे
 तिसंज्ञा विधीयते। ६०॥ उ. गतिः। शब्दावलीकरणे विस्तरः। कृ. कृत्य। उ. गतिः। य. कृ. करोति। उ. गतिः।
 कृत्य। उ. गतिः। य. कृ. करोति। अर्थः। स्व. च। पि. च. कृ. करोति। अ. कृ. करोति। अ. कृ. करोति। अ. कृ. करोति।

पटपटाकृत्य। पटपटाकृतं। यत्पटपटाकरोति। पापी। तात्वा। अतात्वा। वेतात्वा। कर्णो। धृमि। शकता।
 संशकता। धुंसकता। वंशकता। एते सकतादयो हिंसायाम्॥ शकताकृत्य। संशकताकृत्य। धुंसकता
 कृत्य। वंशकताकृत्य। गुडगुधापीडार्थं॥ गुडगुधाकृत्य। सज्जसहार्थं। सज्जकृत्य। फल्य। फली। विष्क।
 अक्का इति विकारे। फल्यकृत्य। फलीकृत्य। विष्क। कृत्य। अक्काकृत्य॥ अक्काष्टी। वनात्वा। केवात्वा।
 पर्यात्वा। शोवात्वा। वशात्वा। बार्हात्वा। मम्मसा। एते हिंसायां। ओषट्। वोषट्। वषट्। स्वाहा। दाने स्वभा।
 माधुर्ये प्राड्। अतः। आविस्। कुर्याद्। ६०॥ ॥ अनुकरणं चानिति परं॥ ६१॥ इति परं च स्मादि
 तिवृज्जादि। अनुकरणमिति परं क्रियायोगे गतिसंज्ञं न वति। स्वात्कृत्य। स्वात्कृतं। यत्स्वात्
 त्करोति। इति स्वात्कृत्यं। यदिति स्वात्करोति। अनिति परमिति किं। स्वादिति कृत्वा निरुद्धं
 ६२॥ ॥ आहरनादयोः सदसती॥ ६३॥ प्रति संचमातिशय आहः पृथिवी वासि न्यमनादः। १२
 आहरनादयोः यथाक्रमं सदसत्त्वो गतिसंज्ञं न वति। सत्कृत्य। सत्कृतं। यत्सत्करोति। अस

त्कृत्य॥ असत्कृत्यं। यदसत्करोति। आहरनादयोः इति किं॥ सत्कृत्वा कांडंगतः असत्कृत्वा
 कांडंगतः॥ ६३॥ ॥ नृपणोऽनं॥ ६४॥ अलमिति प्रतिषेधे सामर्थ्येऽपि यासि नृणे चेति वृत्तं
 विशेषणमुपादीयते॥ नृपणयोऽनं शब्दः स गतिसंज्ञं न वति। अलंकृत्य। अलंकृतं। यदलंकरोति।
 नृपण इति किं। अलंकृत्वा ओदनं गतः॥ ६४॥ ॥ अंतरपरिग्रहे॥ ६५॥ अंतःशब्दोऽपि ग्रहणे
 गतिसंज्ञं न वति। परिग्रहः। स्वाकरणं। तस्मात्वे गतिसंज्ञा विधीयते। अतर्हत्या। अतर्हतं। यदतर्ह
 ति। अपरिग्रह इति किं। अतर्हत्या। मृषिकां श्येनो गतः। परिग्रहीत्वा स्वार्थः। अंतःशब्दोऽपि गतिसंज्ञं
 विधिगत्वेऽप्युपसर्गसंज्ञा वक्तव्या॥ अंतर्हति। अंतर्हति। अंतर्हति॥ ६५॥ ॥ कणो मनसोऽपि
 प्रतिघाते॥ ६६॥ कणोऽपि मनसोऽपि प्रतिघाते गतिसंज्ञं न वति। कणो हत्यप्यपि पिबति।
 मनो हत्यप्यपि पिबति। तावदपि पिबति। यावदप्यपि पिबति। अहो प्रतिघातेऽपि। अहो प्रतिघाते
 इति किं॥ कणो हत्यागतः। मनो हत्यागतः॥ ६६॥ ॥ पुरोऽप्य॥ ६७॥ अस्मिन् प्रत्ययात् पुरोऽपि

यसंगतिसंज्ञो नवति। समासस्वरूपवारा। प्रयोजनं पुरस्कृत्य पुरस्कृतं। यत्पुरस्करोति। अयमिति किं।
 प्र. पुरो। पुरः। कृत्वा काङ्गंतः॥६॥ ॥ अस्तं व॥ ६॥ अस्तं शब्दो मकारांतो अयमनुपलब्धो वर्तते।
 सगति संज्ञो नवति। अस्तंगत्यसविना पुनरुद्देति। अस्तंगतानि धनानि। यदस्तंगति। अयमिति चेत्।
 अस्तं कृत्वा काङ्गंतः। अस्तं कृत्वा हिममिति॥६॥ ॥ अस्तंगत्यर्थवदेषु॥ ॥ अस्तं शब्दो अयम
 निराश्रयार्थे वर्तते सगत्यर्थे धनुष्वदतौ च गतिसंज्ञो नवति। अस्तंगत्यः। अस्तंगतं। यदस्तंगति।
 वदतौ। अस्तंगो। अस्तंगितं। यदस्तंगति। अयमिति चेत्। उदकमस्तंगति॥६॥ ॥ अस्तंगत्यर्थवदेषु॥
 ॥६॥ अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु।
 पराश्रयार्थे वर्तते। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु।
 अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु। अस्तंगत्यर्थवदेषु।
 गतिसंज्ञो नवति। तिरोभूतं। पतिरो नवति॥ अंतर्ह्यविति किं। तिरोभूतत्वा स्थितः॥ ॥७॥ विनाषा

कृति॥७॥ अंतर्ह्यविति वर्तते। प्राप्तिविनाषेयं। तिरः शब्दः करोतौ विनाषा गतिसंज्ञो नवति। ति
 रः कृत्य। तिरस्कृत्य। तिरः कृत्वा। तिरस्कृत्वा। अंतर्ह्यवित्येव तिरः कृत्वा। काष्ठं तिष्ठति॥७॥ ॥
 उपाजे च जे॥ ७॥ विनाषा कृतिव वर्तते। उपाजे च जे शब्दो विनाषा प्रतिरूपको निपातो
 दुर्बलस्य सामर्थ्यानिधाने वर्तते तौ कृतिविनाषा गतिसंज्ञो नवति। उपाजे कृत्य। उपाजे कृत्वा॥
 अन्वाजे कृत्य। अन्वाजे कृत्वा॥७॥ ॥ साक्षात् प्रकृतानि॥७॥ विनाषा कृतिव वर्तते। साक्षा
 त्प्रकृतानि शब्दरूपाणि। कृतिविनाषा गतिसंज्ञो नवति। साक्षात् प्रकृतिपुत्रार्थवत्। साक्षा
 त्कृत्य। साक्षात् कृत्वा मिथ्या कृत्य। मिथ्या कृत्वा। साक्षात् मिथ्या चिन्ता। न शालोचना। अस्मा
 द्भावा। अस्मा। प्राप्तिनुहाय्या। विज्ञातुहा। संसर्पा। विनाषा। अर्थवत्। उदकं। शान्तं। उदकं।
 आर्द्रगति संज्ञा संनियोगेन लवणादीनां मकारांतत्वं निपात्यते। आर्द्रगति संज्ञा। वशे। विकल्पे
 विकल्पे। विकल्पे। प्रहसने। प्रसंतने। प्रादुर्। सुममस। आविस्। मनस॥७॥ ॥ अनसाधा

उरसि मनुष्या ॥ ७१ ॥ विनाषा कृजिति वर्तते । अत्याधानमुपश्लेषणं । तदभावे अनत्याधाने । उरसि मनसा शब्दो विनाषा कृजिति संज्ञो नवतः । उरसि कृत्वा । उरसि कृत्वा । मनसि कृत्वा । मनसि कृत्वा । अनत्याधान इति किं । उरसि कृत्वा पाणि शोते ॥ ७५ ॥ ॥ मध्ये पदे निवचने ॥ ७६ ॥ विनाषा कृजिति वर्तते । वकारादनत्याधान इति चामध्ये पदे निवचने । इत्येते शब्दाः अनत्याधाने विनाषा कृजिति संज्ञा नवन्ति । मध्ये कृत्वा । मध्ये कृत्वा । पदे कृत्वा पदे कृत्वा । निवचनं वचना नावः । निवचने कृत्वा । निवचने कृत्वा । वाचं निषेधार्थः । अनत्याधान इत्येव । नस्ति पदे कृत्वा शिरु शोते ॥ ७७ ॥ ॥ नित्यं हस्ते पाणादुपयमने ॥ ७८ ॥ कृजिति वर्तते । हस्ते पाणौ इत्येतौ शब्दौ कृजिनित्यं गतिसंज्ञौ नवतः । उपयमने । उपयमनं हस्तकर्म । पाणौ कृत्वा । हस्ते कृत्वा । हस्तकर्म कृत्वा । उपयमन इति किम् । हस्ते कृत्वा कार्षा पाणौ गतः ॥ ७९ ॥ ॥ प्राधुं बंधने ॥ ८० ॥ कृजिति वर्तते । प्राधमिति मकारांतमव्ययमानुकुल्ये वर्तते । आनुकूल्यं बंधनहेतुं द्रव्यं नवति ।

तदा प्राधुं शब्दः कृजिनित्यं गतिसंज्ञो नवति । प्राधुं कृत्वा । बंधन इति किं । प्राधुं कृत्वा शकटं गतः ॥ ८१ ॥ ॥ जावि कोपते घरावौ पम्पे ॥ ८२ ॥ कृजिति वर्तते । जाविका उपनिषदितेतौ शब्दौ । ओपम्पे विषये कृजिनित्यं गतिसंज्ञो नवतः । जाविका कृत्वा । उपनिषत् कृत्वा । ओपम्पे इति किं । जाविका कृत्वा गतः ॥ ८३ ॥ ॥ ते प्राधुं धातो ॥ ८४ ॥ ते गत्पसर्गसंज्ञका धातोः प्राकपूर्वप्रयोक्तव्याः । तथा वैवोदाहृताः । ते प्रहणमुपसर्गार्थं । गतयो ह्यनंतराः ॥ ८५ ॥ ॥ छंदसि परेषि ॥ ८६ ॥ प्राकप्रयोगे प्राप्ते छंदसि परेष्यन्पुनरायंते । छंदसि विषये गत्पसर्गसंज्ञकाः परेषि सर्वे प्रियोक्तव्याः । नवपरेषां प्रयुज्यमानानां संज्ञा कार्यं किं विदस्ति । केवलं परयोगे पि क्रियायोग एषामस्तीति ज्ञायते ॥ यानि निहन्ति ना । नियाति हन्ति नि मुष्टिना निहन्ति मुष्टिना ॥ ८७ ॥ ॥ व्यवहिताम्ब ॥ ८८ ॥ व्यवहिताम्बगत्पसर्गसंज्ञकाः । छंदसि दृश्यते । आपमं देरिंद्राणि रित्या हिमपरो मतिः । आपा हि ॥ ८९ ॥ ॥ कर्म प्रवचनीया ॥ ९० ॥ कर्म प्रवचनाया इत्यधिकारो वेदितव्यः । यानि तद्वधमनु

मनुक्रमिष्यामः कर्मप्रवचनीयसंज्ञास्तेवोदितव्याः। अधिराश्वानियावद्वृत्तिः। अनुर्वृत्तः।
 साकल्यसंहितामनुप्रावर्षत्। कर्मप्रवचनीयप्रदेशः। कर्मप्रवचनीयपुत्रे द्वितीयत्वेवमाहृत्य
 ॥८३॥ ॥ अनुर्वृत्तः ॥ ८४॥ अनुशङ्खलसङ्गेयोत्तेकर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। साकल्यसस
 ३४ हितामनुप्रावर्षत्। अत्र उच्यते मन्वसिं वतः। अगस्त्यमन्वसिं वतः। किमर्थमिदमुच्यते। यावता
 लक्षणे च नृताख्यानोति सिद्धेवानो कर्मप्रवचनीयसंज्ञा। हेत्वर्थं उच्यते। हेतुवृत्तायां बाधित्वा
 द्वितीयैव यथा स्यात्। ८५॥ ॥ नृतायार्थः ॥ ८६॥ अनुशङ्खलसङ्गेयोत्तेकर्मप्रवचनीयसं
 ज्ञोन्नवति। न हामन्वसितासेना। पर्वतमन्वसितासेना। पर्वतेन सह संबन्धेऽप्यर्थः। ८७॥ ॥
 हाने ॥ ८८॥ हान इति नून उच्यते। सर्वोत्कृष्टायेन। तेन येन हानोत्कृष्टसंबन्धे संज्ञाविधायते।
 हाने घोले यमनु। कर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। अनुशङ्खलसङ्गेयोत्तेकर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। उप
 ५ धिवेव ॥ ८९॥ उपशङ्खल। अधिको हिते च घोले कर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। उपरवायां प्रोणः उप

अनुर्वृत्तं नृतायार्थः ॥ ९०॥

निकेकार्थापणा। हाने उपशङ्खलसङ्गेयोत्तेकर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। ८९॥ ॥ अपपरिवर्तने ॥ ९०॥ अपपरिवर्त
 ने घोले कर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। प्रकृतेन संज्ञा कस्यचिद्वनतिसंबन्धोवर्जनं। अपत्रिगर्ते यो
 वृत्तः घोले क। प्रति। परित्रिगर्ते। न्यो वृत्तः घोले क। परित्रिगर्ते न इति किं। ओदनं परित्रिगर्ते। ८८॥
 ॥ ९१॥ आश्रयः शिवने ॥ ९२॥ आश्रये पशुः मर्यादा वचने कर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। अ
 वधिर्मर्यादा। वचनग्रहणाद्विधिपरिग्रहे ॥ आयावत्तिष्ठ आश्रये वृत्ते। आमथुरायाः
 मर्यादा निवचन इति किं। इत्यर्थे क्रियायोगे मानतः। ८९॥ ॥ नृतायार्थः ॥ ९०॥ नृतायार्थः ॥ ९१॥
 सामुद्रिकविषयः ॥ ९२॥ नृतायार्थः ॥ ९३॥ नृतायार्थः ॥ ९४॥ नृतायार्थः ॥ ९५॥ नृतायार्थः ॥ ९६॥
 इत्येते कर्मप्रवचनीयसंज्ञोन्नवति। नृतायार्थः ॥ ९७॥ नृतायार्थः ॥ ९८॥ नृतायार्थः ॥ ९९॥ नृतायार्थः ॥ १००॥
 नृतायार्थः ॥ १०१॥ नृतायार्थः ॥ १०२॥ नृतायार्थः ॥ १०३॥ नृतायार्थः ॥ १०४॥ नृतायार्थः ॥ १०५॥
 स्यात्। सामुद्रिकविषयः ॥ १०६॥ सामुद्रिकविषयः ॥ १०७॥ सामुद्रिकविषयः ॥ १०८॥ सामुद्रिकविषयः ॥ १०९॥
 सामुद्रिकविषयः ॥ ११०॥ सामुद्रिकविषयः ॥ १११॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११२॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११३॥
 सामुद्रिकविषयः ॥ ११४॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११५॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११६॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११७॥
 सामुद्रिकविषयः ॥ ११८॥ सामुद्रिकविषयः ॥ ११९॥ सामुद्रिकविषयः ॥ १२०॥

द्विचिक्तिः। ओदनं परिषिञ्चति। अथपरिशिष्टयोगेपवेमीकस्मान्ननवति। पंचम्यपाद्युन्निति।
वर्जनविषयेसाविधायते। अपराहसाववपति। ॥ ७५ ॥ प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। ननुणाद्विषेव॥
नागवर्जितेष्टनिः। कर्मप्रववनीयसंज्ञो नवति। हृत्तमनिविद्योतते। साधुदेवदत्तोमानवमपि
हृत्तमनिविद्योतते। अनागद्विचिक्तिः। नागः स्त्रीक्रियमाणोऽयं यद्वन्नमामनिष्पाततद्द्विचिक्तिः।
यन्मामनिनवतितद्द्विचिक्तिः। ॥ ७६ ॥ प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः।
शः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। प्रतिशब्दोऽतिशयोक्तिः।
प्रववनीयसंज्ञो नवति। अनिमकरजुनता। प्रतिमासानस्मैतिलेन्यः प्रतियवति। ॥ ७७ ॥ अति
पराअनर्थकोऽतिशयोक्तिः। अतिपरिशिष्टोऽतिशयोक्तिः। अनर्थकोऽतिशयोक्तिः। अनर्थकोऽतिशयोक्तिः।
कुतोऽध्यागवति। कुतः पर्यागवति। गत्युपसर्गसंज्ञासंवाधनार्थाकर्मप्रववनीयसंज्ञाविधायते।
॥ ७८ ॥ सुप्रज्ञायाम्। ॥ ७९ ॥ सुप्रज्ञायामर्थेकर्मप्रववनीयसंज्ञो नवति। सुप्रज्ञायामर्थेकर्मप्रववनीयसंज्ञो नवति।

सुप्रज्ञायामर्थेकर्मप्रववनीयसंज्ञो नवति। धात्वर्थस्तु यते। उपसर्गप्रयत्नं नवति। प्रज्ञायामिति किं। सुप्रज्ञायामिति किं।
वाचनवता। ॥ ८० ॥ अतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। अतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। अतिशब्दोऽतिशयोक्तिः। अतिशब्दोऽतिशयोक्तिः।
मप्रववनीयसंज्ञो नवति। निष्पन्नेपि वस्तुनिक्रियाप्रवृत्तिरिति क्रमणः। अतिसिद्धमेव नवता।
अतिस्तुतमेव नवता। प्रज्ञायाम्। अतिसिद्धमेव नवता। अतिस्तुतमेव नवता। अतिस्तुतमेव नवता।
॥ ८१ ॥ अपि परार्थसंज्ञावना। चवसर्गगर्हसमुच्चयेषु। ॥ ८२ ॥ परार्थसंज्ञावने। अचवसर्गेगिहो
पांचसमुच्चयेचवर्तमानः अपिः कर्मप्रववनीयसंज्ञो नवति। परांतरस्याप्युत्पन्नानस्यार्थः परार्थः
सपिधोपि स्यात्। मधुनोपि स्यात्। मात्राविडुस्तोऽयमप्यस्यार्थः अपिशब्दोवर्तते। संज्ञा
वनमधिकार्थविधनेन शक्तेरप्रतिधानाविकरणं। अपिसिं वेत्तमलकसहस्रं। अपिस्तुपाश
ज्ञानं। अचवसर्गः। कामाधारवृत्तानं। अपिसिं वेत्तमलकसहस्रं। अपिस्तुपाश
अपिसिं वेत्तमलकसहस्रं। अपिस्तुपाश। अपिस्तुपाश। अपिस्तुपाश।

का. अ. पा४

७६

विभक्तितन्ताम्बतवनि। सुपस्ति जम्बप्रदेशाः। अह्न-आविन-आवित्येवमादयः। ए॥ ५॥ ॥ युष्म
 कपपदेसमानाधिकरणे स्था। निन्यपिमध्यमः॥ ५॥ ॥ तस्येत्यधे कृत्यसामान्येन निबोदयो विहिताः
 तेषामयं पुरुषनियमः। क्रि। यते युष्मकपपदे सति व्यवहिते वा व्यवहिते। समानाधिकरणे समाना
 निधेये बुध्यकारके स्थानानि प्रयुज्यमानेपिमध्यमपुरुषो नवति। त्वपवसि। युवां पवथ। ए॥ ५॥ ॥ युप
 वथ। अप्रयुज्यमानेपि। यवसि। पवथ। पवथ। ए॥ ५॥ ॥ प्रहासे वमन्यो पपदेमन्यते रुतमएक
 व॥ ५॥ ॥ प्रहासः परिहासः। परिहासे गम्यमाने अन्यो यपदेधातोर्मध्यमपुरुषो नवति। मन्यते श्रो
 तमः सवैकवृत्तवति। एहि मन्ये ओदनं नो हसे। इति नहि नो हसे नृकः। सोतिथिनिः। एहि मन्ये
 रथेन यास्यसि। नहियास्यसि। यातस्तेन ते पिता। मध्यमोत्तमयोः। उत्तममध्यामौ विधायते। प्रहा
 सदति किं॥ एहि मन्ये से ओदनं नो हसे इति सुष्टु मन्यसे। साधु मन्यसे। ए॥ ५॥ ॥ अस्मकजमः १८
 उत्तमपुरुषो नियम्यते। अस्मकपपदे सति समानानिधेये प्रयुज्यमानेपि उत्तमपुरुषो नवति

का. अ. पा४

७७

अहंपवामि। आवां पवाव। वयं पवावमः। अप्रयुज्यमानेपि। पवामि। पवावः पवामः। ए॥ ५॥ ॥
 शोषे प्रथमः॥ ५॥ ॥ शोष इति मध्यमोत्तमविषयादप्युच्यते। यत्र युष्मदस्मदौ समानाधिकरणे
 उपपदेन स्तः। तत्र शोषे प्रथमपुरुषो नवति। पवति पचतः पवति। ए॥ ५॥ ॥ परः संनिकर्षः सं
 हिता॥ ५॥ ॥ परशस्तेति शयवेवर्त्तते। संनिकर्षः प्रत्यासत्तिः। परो यः संनिकर्षः वर्णनामर्द्धमात्रा
 कानव्यवधानः। ससंहितासंज्ञो नवति। दध्यत्र। मध्वत्र। संहिताप्रदेशाः। संहितायामित्येवमा
 दयः॥ ५॥ ॥ विरामो वसानं॥ ५॥ ॥ विरतिर्विरामः। विरम्पतेनेनेति विरामः। सो वसानसंज्ञो
 नवति। इधि। मधु। दृहः। लहः। अवसानप्रदेशाः। खरवसानयोर्विसर्जिन। यदित्येवमादयः
 ॥ ५॥ ॥ आः॥ ॥ इति श्रीवामनाचार्यविरचितायां काशिकायां दृष्टौ प्रथमाध्यायस्य
 चतुर्थः पादः समाप्तः॥ ॥ ५॥ ॥ आः॥ ॥ तेष्वकपाठकयोर्बुद्धेर्नवतु॥ ॥ ५॥ ॥ १५
 ॥ आः॥ ॥ आः॥ ॥ संवत् १४४ वर्षे वैत्रशुद्ध १४ बुधे तैत्ति॥ ॥ आः॥ ॥ ५॥ ॥ श्रीहरि
 यति

